

Μέσα απ' ὄλη αὐτή τή διαδικασία, τό ὄραμα τοῦ σοσιαλισμοῦ συνδέθη-
κε μέ μιὰ μᾶλλον πεζή πραγματικότητα, πού ἐξωραϊζόταν απ' τίς κενές
μορφές ἑνός ἀφηρημένου ἀνθρωπισμοῦ.

«Κάθε μυθολογία», ἔγραφε ὁ Μάρξ, «ἐξουσιάζει, κυριαρχεῖ πάνω στίς
δυνάμεις τῆς φύσης στήν περιοχὴ τῆς φαντασίας, καί μέ τή φαντασία, καί
τούς δίδει μορφή: ἐξαφανίζεται συνεπῶς ὅταν οἱ δυνάμεις αὐτές ἐξουσιάζ-
ονται πραγματικά»²¹. Θά μπορούσαμε ἄραγε νά ἀποκαταστήσουμε κά-
ποια ἀναλογία τοῦ προηγούμενου φαινομένου μέ τό φαινόμενο τῆς προσω-
πολατρίας; εἶναι δυνατό καί νόμιμο;

Ἄλλά γιατί αὐτή ἡ ἀπασχόληση μέ τήν προσωπολατρία, ἕνα τέταρτο
αἰῶνα μετά τήν εἴσοδό της στήν πολιτική θεωρία, καί μάλιστα τώρα πού οἱ
ἀρμόδιοι ἀποφεύγουν νά μιλοῦν γι' αὐτήν; Πρῶτο, γιατί οἱ ἀντιθέσεις πού
γέννησαν τήν πρακτική τῆς προσωπολατρίας, καί τή θεωρητική της διατύ-
πωση, δέ λύθηκαν: περιπλέχθηκαν καί ἀλλοιώθηκαν. Δεύ-
τερο, γιατί τό πρόβλημα συνδέεται ἄμεσα μέ τό θέμα μας, δηλαδή μέ τή
μαρξιστική ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἱστορίας. Τρίτο, γιατί εἶχε καί
ἔχει ἄμεσες συνέπειες στή διαμόρφωση τῆς σοσιαλιστικῆς πραγματικότη-
τας, ἄρα στό χαρακτήρα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.²²

Μετά τό θάνατο τοῦ Στάλιν, ἐμφανίστηκαν στό παγκόσμιο σοσιαλιστικό
κίνημα φυγόκεντρες τάσεις καί ἀποκλίσεις – κατά κανόνα δεξιόυ χα-
ρακτήρα. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ προηγούμενη ἐποχή ἦταν ἡ ἐποχή τῆς
ἐπαναστατικῆς καθαρότητας, καί ὅτι μετά απ' αὐτήν ἐμφανίστηκε ὁ «ἀνα-
θεωρητισμός» σάν ἀπό κάποια μοχθηρία τῆς Ἱστορίας. Ἀντίθετα, οἱ ὄροι
τῶν δεξιῶν ἀποκλίσεων διαμορφώθηκαν στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

Οἱ ὄροι αὐτοί ἦταν βασικά (μιλάμε γιά τούς ἐσωτερικούς ὄρους): Πρῶ-
το, ἡ ὑπαρξη οἰκονομικά καί κοινωνικά προνομιούχου στρώματος, πού
ὀδηγεῖ ἀντικειμενικά στή μικροαστική πρακτική (τό κοινωνικό εἶναι κα-
θορίζει τή συνείδηση, κατά τόν Μάρξ), ὅσο κι ἂν ἡ πολιτική πραγματικό-
τητα καλύπτεται ἀπό ἐπαναστατική φρασεολογία. Ὁ τελετουργικός χαρα-
κτήρας αὐτῆς τῆς φρασεολογίας προσδιορίζεται ἀπό τό ρόλο τῆς ἰδεολο-
γίας σ' αὐτή τή φάση, δηλαδή ἀπό τή «θεωρητική» δικαίωση τῆς ὑπάρχου-
σας κατάστασης πραγμάτων καί τήν ἐπικάλυψη τῶν ἀντιθέσεων. Δεύτερο,

ένα μέρος από την εργατική τάξη, τούς διανοούμενους κλπ., θ' αντιδρούσε στη συρρίκνωση της εργατικής δημοκρατίας, βρίσκοντας τις πιο πολλές φορές διέξοδο στη φιλελεύθερη ιδεολογία. Τρίτο, ή πολύχρονη υποτίμηση της θεωρίας, και ή υποβάθμισή της σέ συνθηματολογία και σέ απολογητική, θά ἄφηνε ιδεολογικά ἀπροετοίμαστες τις μάζες μπροστά στις δυσκολίες, και θά ἐνίσχυε τόν προηγούμενο παράγοντα. Τέταρτο και τελευταίο, ή ψεύτικη λύση τῶν πραγματικῶν ἀντιθέσεων γέννησε νέες ἀντιθέσεις πού, μέσα στη νοθευμένη πολιτική πρακτική, δέ μπόρεσαν νά λυθοῦν μέ ὁδηγότη μαρξιστική θεωρία.²³

Τόσο οἱ ἀντιφάσεις και οἱ νέες πραγματικότητες τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅσο και ή πραγματικότητα τῶν «σοσιαλιστικῶν» χωρῶν και τῶν προοδευτικῶν κινήματων, ὁδήγησαν τά τελευταία χρόνια στην ἐμφάνιση διαφόρων και συχνά ἀντιπολιτευτικῶν ρευμάτων στό χῶρο τῆς ἀριστερᾶς. Τά μικροαστικά-ἀναθεωρητικά, τά ἀναρχικά, τά ἀριστεριστικά κινήματα, τά οἰκολογικά κινήματα πού ἀναπτύχθηκαν ἔξω ἀπό τό χῶρο τῆς παραδοσιακῆς ἀριστερᾶς, διάφορες τάσεις τοῦ γυναικείου κινήματος, ή λεγόμενη νέα ἀριστερά, τροτσκιστικά και μαοϊκά κινήματα κλπ., ἔστω κι ἂν συχνά δέν ἀποτελοῦν περισσότερο ἀπό ὀμάδες, φανερώνουν τήν πολυμορφία τῶν τάσεων στό χῶρο τῆς ἀριστερᾶς. Μιά ἀπλουστευτική ἀντίληψη θά ἐξηγοῦσε αὐτά τά κινήματα μέ θάση τήν ἐπίδραση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου ζωῆς και τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας. Ἀλλά ἐκτός ἀπό τις ἐπιδράσεις αὐτές, τά προηγούμενα κινήματα ἐκφράζουν κυρίως τήν ἀδυναμία τῆς παραδοσιακῆς ἀριστερᾶς ν' ἀνταποκριθεῖ, θεωρητικά και πρακτικά, στά προβλήματα πού γέννησε ὁ ὑπεραναπτυγμένος καπιταλισμός και ή κλιμάκωση τῶν ἀπελευθερωτικῶν κινήματων, και τήν ἀδυναμία της νά μορφοποιήσῃ μία συγκεκριμένη στρατηγική ἐξόδου ἀπό τήν κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ.²⁴

Τά προηγούμενα ἀντιπολιτευτικά κινήματα περιορίζονται κυρίως στό χῶρο τῶν διανοουμένων. Σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, οἱ ἐντάσεις πού ἀναπτύχθηκαν στό ἐσωτερικό τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» στρατοπέδου ὁδήγησαν ἐπανειλημμένα σέ δραματικές συγκρούσεις, μέ ἀποκορύφωμα τή σύγκρουση

ΕΣΣΔ-Κίνας. Ἡ τελευταία αὐτή εἶναι φαινόμενο μέ ἐπιπτώσεις σέ παγκόσμια κλίμακα, καί ἡ ἐρμηνεία της εἶναι ἓνα ἀπό τά δυσκολότερα θεωρητικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας.

Γιά τήν κινέζικη ἡγεσία, στή Σοβιετική Ἐνωση ἀποκαταστάθηκε ὁ καπιταλισμός, οἱ ἡγέτες της εἶναι οἱ «νέοι Τσάροι», κλπ. Ἡ ἡγεσία τῆς Κίνας διατύπωσε παράλληλα τή θεωρία τῶν ὑπερδυνάμεων καί τή θέση ὅτι ἡ κύρια ἀντίθεση τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά φτωχά καί στά πλούσια ἔθνη, ἀνάμεσα στόν τρίτο κόσμο καί τίς δύο ἰμπεριαλιστικές ὑπερδυνάμεις. Οἱ «θεωρίες» αὐτές δέν ἀντέχουν σέ σοβαρή ἐξέταση. Ἄλλωστε, ἡ πρακτική τους κατάληξη ἦταν ἡ ἀντιδραστική ἐξωτερική πολιτική τῆς Κίνας καί ἡ ὑποστήριξη τοῦ ΝΑΤΟ, τῆς ΕΟΚ καί τῶν νεοφασιστικῶν δικτατοριῶν παλαιότερα, καί τά τελευταῖα χρόνια τό ἀνοιγμα στόν ἐσωτερικό καί διεθνή καπιταλισμό. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ Σοβιετικοί σχολιαστές ἐξηγοῦν τό φαινόμενο τῆς ἀπόκλισης τῆς Κίνας, μέ βάση τίς μεγαλοκρατικές βλέψεις τῶν ἡγετῶν της. Φυσικά, καί ὀρθή νά εἶναι ἡ διαπίστωση, δέν πρόκειται γιά ἐρμηνεία. Γιατί τό ἐρώτημα εἶναι: Μέσα ἀπό ποιές διαδικασίες ἡ ἡγεσία μιᾶς σοσιαλιστικῆς χώρας ἔφτασε νά ἀσκεῖ μεγαλοκρατική καί ἀντισοσιαλιστική ἐξωτερική πολιτική, ἀντίθετη πρός τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ της; ποιές εἶναι οἱ ἐσωτερικές αἰτίες τοῦ φαινομένου, καί πῶς αὐτές σχετίζονται μέ τόν τρόπο οἰκοδόμησής τοῦ σοσιαλισμοῦ καί μέ τίς σχέσεις κόμματος καί κράτους μέ τό λαό; σέ ποιές στρεβλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀντισοσιαλιστική ἐξωτερική πολιτική;

Στά πρῶτα χρόνια ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς οὐσιαστικές διαφορές ἀνάμεσα στίς δύο ἡγεσίες, πού ἀφοροῦσαν προβλήματα τοῦ παγκόσμιου ἐπαναστατικοῦ κινήματος, τήν οἰκοδόμησιν τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τόν τρόπο συνεργασίας τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν – καί βέβαια ἡ Κίνα δέν εἶχε ἄδικό σέ ὅλα. Εἰδικά στά διεθνή θέματα ἦταν ἡ ἐποχή τῆς «εἰρηνικῆς συνύπαρξης», τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Χρουτσόφ καί τῶν μεγάλων ἐπαναστατικῶν διακηρύξεων τοῦ Μάο. Στήν πορεία ἡ Κίνα ξέχασε τίς ἐπαναστατικές διακηρύξεις τοῦ «μεγάλου τιμονιέρη», συνεργάστηκε μέ ὅλους τοὺς «ἰμπεριαλισμούς» καί τίς στρατιωτικές δικτατορίες, ἔκανε τή «χρουτσόφική» της στροφή – μέ δύο λόγια, ἀκύρωσε στήν πράξη ὅλη τήν «ἐπαναστα-

τική» θέση από την οποία κατηγορούσε τη Σοβιετική Ένωση. Παραταῦτα ἡ ἀντίθεση παρέμενε καί μάλιστα ἀποκορυφώθηκε μέ τόν πιό τραγικό τρόπο, στόν πόλεμο «τιμωρίας» τοῦ Βιετνάμ. Μέχρι τώρα ξέραμε πώς οἱ πόλεμοι ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων. Ποιῶν τάξεων συμφέροντα ἐξυπηρετήσε ἡ σινο-σοβιετική διένεξη, οἱ πολεμικές προετοιμασίες καί ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ Βιετνάμ;

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῶν παραδοσιακῶν πολέμων δέν βοηθᾷ ἐδῶ, ὅπως δέν βοηθοῦν οὔτε οἱ «τσάροι» οὔτε ὁ μεγαλοκρατισμός. Ἐνα καθοδηγητικό νῆμα γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου ξεκινᾷ ἀπό τή μελέτη τῆς δομῆς τῶν κοινωνιῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, καί εἰδικά ἀπό τίς σχέσεις Κόμματος-Κράτους καί μαζῶν. Ἡ ρήξη μπορεῖ νά ξεκίνησε ἀπό οὐσιαστικές διαφορές. Ἀπό τότε ἡ κατάσταση στήν Κίνα ἄλλαξε ριζικά, ἀλλά ἡ ἐχθρότητα συνεχίστηκε, γιατί στό μεταξύ στήν ἀντίθεση ἐνσωματώθηκαν τά ἀντίστοιχα καθοδηγητικά ἐπιτελεῖα, κομματικοί, κρατικοί καί ἰδεολογικοί μηχανισμοί, καί ἡ ἀντίθεση ἀπόχτησε τή δική της δυναμική. Καί, καθώς οἱ λαοί τῶν ἀντίστοιχων χωρῶν δέν μποροῦν νά παρέμβουν ἐνεργητικά (ἀπλῶς ὑφίστανται τίς ἐπιδράσεις τῆς προπαγάνδας), ἡ ἀντίθεση, ἔστω καί ἂν ἡ ἔντασή της μειώθηκε, δέν φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά λυθεῖ στό ἄμεσο μέλλον. Τό πρόβλημα ξεκίνησε ἀπό ὑπαρκτές ἀντιθέσεις. Τώρα πιά συνδέθηκε μέ τό κύρος καί τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τῶν ἡγετικῶν ἐπιτελείων, πού ἔχουν αὐτονομηθεῖ, ὄχι μόνο ἀπό τίς μάζες, ἀλλά καί ἀπό τή βάση τῶν ἀντίστοιχων κομμάτων. Ἄν μπορεῖ νά ὑπάρξει αἰσιοδοξία γιά τό μέλλον, αὐτή στηρίζεται ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι ἡ ἀντίθεση δέν εἶναι ἀντίθεση λαῶν ἢ βασικῶν τάξεων, ἀλλά ἀντίθεση διευθυντικῶν στρωμάτων, πού ἡ ἱστορική τους διάρκεια δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπεριόριστη.²⁵

Τό συγκεκριμένο παράδειγμα φανερώνει μέ ποιό τρόπο ἡ αὐτονόμηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ κράτους μπορεῖ νά γεννήσει ἀπρόβλεπτες ἀντιθέσεις, καί πώς οἱ ἀντιθέσεις αὐτές, μέσα ἀπό τήν ἐμπλοκή μηχανισμῶν καί συμφερόντων, ἀποχτοῦν «ύλική βάση» καί ἰδεολογοποιοῦνται, ἄρα ἀποχτοῦν μιᾶ δυναμική ἀνεξάρτητη ἀπό τά συμφέροντα καί τή βούληση τῶν λαῶν. Ἐπίσης φανερώνει μέ ποιό τρόπο κρατικοί καί κομματικοί μηχανισμοί, πού διαθέτουν τά σημερινά τρομερά μέσα ἰδεολογικῆς ἐπιβολῆς, μποροῦν

νά επιτύχουν τήν ιδεολογική αποπλάνηση όλόκληρων λαῶν καί νά συντηρήσουν ἀντιθέσεις πού ἀντιφάσκουν μέ τά συμφέροντά τους.

Τό δεύτερο παράδειγμα πού θ' ἀναλύσουμε, ὅσο ἐπιτρέπει ἡ οἰκονομία τοῦ θέματός μας, εἶναι τό «πολωνικό».

Ἡ σοσιαλιστική Πολωνία γνώρισε μιά σειρά κρίσεις στήν ἱστορία της (1956, 1967-68, 1970-71, 1980). Οἱ πρόσφατες ἀπεργίες δέν εἶχαν τίς τραγικές συνέπειες τοῦ 1956 καί τοῦ 1970 (καί στίς δύο περιπτώσεις τά κρατικά ὄργανα πυροβόλησαν, σκότωσαν δεκάδες ἐργάτες καί τραυμάτισαν ἑκατοντάδες). Ὡστόσο ἡ ἔκταση καί ὁ χαρακτήρας τους ἔθεσαν νέα καί ἀπροσδόκητα προβλήματα.

Ἡ οἰκονομική κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς χώρας ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἡ ἀφετηρία τῶν γεγονότων. Ἀλλά οἱ αἰτίες καί οἱ συνέπειες εἶναι βασικά πολιτικές. Αὐτό τό ὁμολογεῖ ἔμμεσα καί ἡ ἴδια ἡ κομματική καί ἡ κρατική ἡγεσία²⁶, ἀντίθετα μέ δικές μας καί ἄλλες ἀπείρες νά ἐξηγηθοῦν τά γεγονότα μέ βάση τό δοκιμασμένο ψεῦδος τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων.

Τίς προηγούμενες ἐξεγέρσεις ἡ ἡγεσία τίς ἀπέδιδε στά ἀντισοσιαλιστικά στοιχεία. Στή σημερινή αὐτοκριτική ὑπάρχει μιά πρόοδος: ἀναγνωρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους. Ὡστόσο, παρά τό ὅτι ἀναγνωρίζεται ὁ πολιτικός χαρακτήρας τῆς κρίσης, καί παρά τό ὅτι ὁμολογεῖται πώς τό κόμμα ἔχασε τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ καί πώς τό κόμμα καί τό κράτος ἀποσπάστηκαν ἀπό τήν ἐργατική τάξη, παραταῦτα δέν γίνεται προσπάθεια νά διερευνηθοῦν οἱ βαθύτερες αἰτίες τῶν φαινομένων. Ἡ τετριμμένη φράση «τό κόμμα δέν λειτουργοῦσε σωστά» δέν ἐξηγεῖ τίποτα: τό ζητούμενο εἶναι γιατί τό κόμμα δέν λειτούργησε σωστά. Ἐτσι ἡ νέα ἡγεσία προσπάθησε νά βελτιώσει τήν οἰκονομική κατάσταση τῶν ἐργατῶν μέ αὐξήσεις μισθῶν καί εἰσαγωγές ἀγαθῶν, ὑπόσχεται περισσότερη δημοκρατία (πόση;) καί δέχτηκε τή δημιουργία «ἀνεξάρτητων» συνδικάτων. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά δηλώνει ὅτι ἔγιναν οἱ ἀπαραίτητες ἀλλαγές στελεχῶν (παλαιό τροπάρι γιά νά

μειωθεί ή σημασία του προβλήματος) και εξαγγέλλει «διώξεις για παράνομο πλουτισμό και διαφθορά».

Είναι φανερό ότι η σημερινή ήγεσία προσπάθησε να ξεπεράσει την κρίση με μικροπαραχωρήσεις και εξατομικευμένες κυρώσεις, ώστε να σώσει τό ουσιαστικό: τή δομή του κόμματος και του κράτους – δηλαδή τό συγκεντρωτικό και ιεραρχικό χαρακτήρα τής εξουσίας και τήν υπόσταση του διευθυντικού στρώματος.

Από τήν άλλη πλευρά: ποιοί ήταν τό 1980 οί προσανατολισμοί τής εργατικής τάξης, ή έστω τής πλειοψηφίας της, και τής μή-έπίσημης συνδικαλιστικής ήγεσίας; Στά 21 αιτήματα τών εργατῶν του Γκντάνσκ διατυπώνεται σειρά από οικονομικές και κοινωνικές διεκδικήσεις (αυξήσεις, τιμαριθμική αναπροσαρμογή, έφοδιασμός τής αγοράς, βελτίωση συνθηκῶν εργασίας, επιπλέον άμοιβές για άργίες, κλπ.), καθώς και πολιτικά αιτήματα (δικαίωμα άπεργίας, τρόπος διορισμού διευθυντικῶν στελεχῶν, άπελευθέρωση πολιτικῶν κρατουμένων και διωχθέντων), μέ άποκορύφωμα τήν άναγνώριση «έλεύθερων συνδικάτων, πού θά είναι ανεξάρτητα από τό κόμμα και τούς εργοδότες, σύμφωνα μέ τήν ύπαρ. 87 σύμβαση τής Διεθνούς Ὁργανώσεως Ἐργασίας».

Τί σήμαιναν τά προηγούμενα, και συνολικά ὁ χαρακτήρας τών τότε άπεργιῶν; Σήμαιναν ὅτι ή εργατική τάξη τής Πολωνίας, ή έστω ή πλειοψηφία της, δέν άναγνώριζε τό κόμμα και τό κράτος σάν έκφραστές τών συμφερόντων της (πού σημαίνει ή ὅτι ή εργατική τάξη τ ρ ε λ ά θ η κ ε ή ὅτι τό κόμμα και τό σοσιαλιστικό κράτος δέν είναι αντίστοιχα τό κόμμα και τό κράτος τής εργατικής τάξης). Σήμαιναν ακόμα ὅτι ή εργατική τάξη δέν διέβλεπε κάποιο κοινό χῶρο συμφερόντων. Ὅτι έβλεπε τό κράτος «της» σάν ξένο και έχθρικό μηχανισμό, από τόν ὁποῖο έπρεπε νά διεκδικεῖ και από τόν ὁποῖο έπρεπε νά προστατευτεῖ μέ τή βοήθεια τών ανεξάρτητων συνδικάτων.

Τό τραγικό στήν περίπτωση τής Πολωνίας είναι ὅτι ή εργατική τάξη δέν θέλησε ή δέν τόλμησε (ή δέν μπόρεσε;) νά κατακτήσει τό κόμμα και τό κράτος, νά τά ιδιοποιηθεῖ, νά τά κάνει ὄργανα τών συμφερόντων της και μέσα για τήν οικοδόμηση μιᾶς αυθεντικής εργατικής-σοσιαλιστικής

δημοκρατίας. Θεώρησε ότι για την ώρα ή λύση ήταν ή δυαδικότητα των συμφερόντων και των μηχανισμών. 'Αλλά αυτή ή αντιπαράθεση εργατικής τάξης και κράτους περιέπλεξε περισσότερο τό πρόβλημα, και προοιωνίζει μάλλον χειρότερες εξελίξεις.²⁷

Γιατί ή εργατική τάξη τής Πολωνίας δέν επιχείρησε νά ιδιοποιηθεί τό κόμμα «της» και τό κράτος «της»; Θέμα συσχετισμού δυνάμεων και γενικότεροι φόβοι; ή τοποθέτηση –ένός τουλάχιστον μέρους της– σέ θέσεις βασικά έχθρικές; Οί σταυροί, οί λειτουργίες, οί μεταλήψεις, όλη αυτή ή έξαρση του θρησκευτικού μυστικισμού δείχνουν ότι ό σοσιαλισμός δέν είχε κερδίσει ένα μέρος (μεγάλο ή μικρό) τής εργατικής τάξης τής Πολωνίας.

Γιατί 35 χρόνια λαϊκής εξουσίας δέν κέρδισαν, όχι τούς πρώην γαιοκτήμονες, αλλά τήν ίδια τήν εργατική τάξη; 'Ασφαλώς έχουν παίξει ρόλο και οί εθνικές παραδόσεις, και ό καθολικισμός, και ή ύπαρξη σημαντικού ιδιωτικού τόμεα στή γεωργία, και ή έλλιπής μαρξιστική «διαπαιδαγώγηση». 'Ωστόσο οί αντίστασεις του παρελθόντος θά είχαν υπερνικηθεί σέ μίαν αυθεντικά σοσιαλιστική κοινωνία.

'Αλλά ένα κόμμα και ένα κράτος πού λειτουργούν στό όνομα τής εργατικής τάξης, μέ μιά εξουσία συγκεντρωτική και αυταρχική, μέ οικονομικά προνόμια και κοινωνικές ανισότητες, δέν μπορούν νά κερδίσουν τήν εργατική τάξη. 'Η τάξη θά δει τό νέο κράτος σάν εργοδότη, δηλαδή σάν μηχανισμό ξένο και έχθρικό, και θά μείνει επιφυλακτική άπέναντί του, ή θά άμυνθεί, υπερασπίζοντας τά συμφέροντά της.

«Τί νά κάνουμε;» 'Ετσι ρωτούσε ό Λένιν σέ άλλους δύσκολους καιρούς. Ρωτούσε και έδινε σέ συνέχεια τήν άπάντηση. Σήμερα, από μίαν άποψη, τά προβλήματα είναι πιο περίπλοκα. 'Ωστόσο νομίζω ότι ίσως μπορούμε ακόμα και σήμερα νά είμαστε αισιόδοξοι.

Καιρός νά τελειώνουμε. 'Αρχίσαμε από τή φιλοσοφία και καταλήξαμε μέ τήν πολιτική. Γιατί; 'Από άβλεψία ή από πάθος;

Ούτε τό ένα ούτε τό άλλο. 'Ο λόγος είναι ότι, όπως γράφει και ό Althusser, «κάθε φιλοσοφικό κείμενο είναι, "σέ τελευταία ανάλυση", επίσης μιά

πολιτική παρέμβαση στή θεωρητική συγκυρία και, μέ μιά από τίς συνέπειές της, πού σήμερα είναι πρωταρχική, επίσης μιά θεωρητική παρέμβαση στήν πολιτική συγκυρία»²⁸. 'Η φιλοσοφία δέν λειτουργοῦσε ποτέ ἔξω ἀπό τήν πολιτική· καί ἀντίστροφα, ἡ πολιτική στηρίχθηκε πάντα –ἔστω καί ἔμμεσα– σέ κάποια φιλοσοφία.²⁹

'Η θεωρία καί ἡ πολιτική συνδέονται ὀργανικά. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τήν ἀνθρωπιστική φιλοσοφία, πού δέν νοεῖται ὅτι μπορεῖ νά δεῖ τό ἀντικείμενό της ἔξω ἀπό τούς κοινωνικούς ὄρους τῆς ὑπαρξης, δηλαδή ἔξω ἀπό τήν κοινωνία, ἔξω ἀπό τήν ταξική πάλη καί ἔξω ἀπό τήν ἀνώτερη ἔκφρασή της: τήν πολιτική. Τό πρόβλημα λοιπόν δέν εἶναι νά συντηροῦμε τίς αὐταπάτες γιά τή φιλοσοφία σάν καθαρή θεωρία, ἀλλά νά δοῦμε τόν πολιτικό της ρόλο, σέ τελευταία ἀνάλυση – κι ἔτσι, χωρίς νά τήν ταυτίσουμε μέ τήν πολιτική, νά τήν ἐντάξουμε στό κίνημα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τή δουλεία, τήν ἔνδεια καί τούς πολέμους, νά τήν ἐντάξουμε στό κίνημα γιά τή δημιουργία τῶν κοινωνικῶν ὄρων πού θά καθιστοῦν τήν ἀνθρώπινη ζωή ἀξιοβίωτη.

Σημειώσεις 12. Κεφαλαίου

1. Στά πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ἡ σοβιετική ψυχολογία ἀναπτύχθηκε σέ μαρξιστική-ύλιστική βάση, κυρίως μέ τό ἔργο τῶν Yugoiski, Léontien καί Luria. Στή δεκαετία τοῦ '30, στό ὄνομα ἑνός ἀπλοῖκου, μηχανιστικοῦ ὑλισμοῦ, τό ἔργο αὐτῶν τῶν πρωτοπόρων ἔγινε ἀντικείμενο διωγμῶν καί ἀποσιώπησης. Ἐτοι χάθηκαν δύο δεκαετίες – μόνο μετά τό 20. Συνέδριο ἄρχισαν νά ἐπανεκδίδονται τά ἔργα τῶν πρωτοπόρων τῆς Σοβιετικῆς Σχολῆς.

2. Οἱ ἁμαρτίες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς πληρώνονται σήμερα μέ νέες ἁμαρτίες. Οἱ ἴδιοι πού στή δεκαετία τοῦ '50 ἔξοφλοῦσαν σχηματικά μέ τόν «ἰδεαλισμό» τῆς Σχολῆς τῆς Κοπεγχάγης, μέ κείμενα ὅπου οἱ χαρακτηρισμοί καί οἱ ρητορι-

κές ἐκρήξεις δέσποζαν σέ βάρος τῆς διαλεκτικῆς ἀνάλυσης, γέροντες τώρα, ἐρωτοτροποῦν μέ τό «ρεαλισμό» τοῦ Bohr, ἢ δέχονται ἄκριτα ὀρισμένες ὕψεις ἀπό τό ἀντιφατικό σύνολο πού λέγεται «ἐρμηνεία τῆς Σχολῆς τῆς Κοπεγχάγης». Καί οἱ γεροντικές ἁμαρτίες ἐπαναλαμβάνονται ἀπό τούς νέους, μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχουμε σήμερα στίς σοσιαλιστικές χῶρες μιά ἰσχυρή τάση συμφιλίωσης μέ τό φυσικό ἰδεαλισμό, τόσο στή μικροφυσική ὅσο καί στήν κοσμολογία. Καί ἐδῶ ἐπίσης, ἡ δογματική σχηματοποίηση γέννησε τή νόθα ἄρνησή της: τή δεξιὰ τάση συμβιβασμοῦ, ἰδεολογικῆς ἀσυνέπειας καί φιλοσοφικῆς φτώχειας, πού φυσικά μιλάει πάντα στό ὄνομα τῆς διαλεκτικῆς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 12. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

3. Σχετικά διαβάζουμε στο *Recherches Internationales à la lumière du marxisme*:

Στήν αρχή, η στάση ενός μέρους από τους μαρξιστές φιλοσόφους απέναντι στην κυβερνητική ήταν, όπως είναι γνωστό, άνοιχτά αρνητική: η κυβερνητική θεωρήθηκε σαν ψευδοεπιστήμη, αυστηρά μηχανιστική, αντιδραστική και άχρηστη.

Ο συγγραφέας παραπέμπει στην 1. ρωσική έκδοση του *Φιλοσοφικού Λεξικού* των ΡΟΖΕΝΤΑΛ και ΓΙΟΥΝΤΙΝ: *Rech. Int.*, 29 (1962).

4. Βλ. Κ. ΜΑΡΧ, Θέσεις για τον Feuerbach, στο *L. Feuerbach*, «Éd. Sociales», Paris 1970.

5. Ένα ξεφύλλισμα των εντύπων της εποχής δείχνει ότι κατά κανόνα επιστήμονες και φιλόσοφοι άρχιζαν και τελείωναν τα κείμενά τους με άσχετα τοιτάτα και ύμνολογίες προς τον Στάλιν. (Η συνήθεια μετριάστηκε έκτοτε, χωρίς να εξαφανιστεί). Συνέπεια: η ιδεολογική άτολμία, ο ακαδημαϊσμός και η επικράτηση της μετριότητας και των άσημαντων άριβιστών. Από την άλλη, η σιωπή των ριζοσπαστών διανοητών (ή η εξόντωσή τους) και ο αυτοεξευτελισμός των συχνά σημαντικών φιλοσόφων και επιστημόνων που άρχιζαν και τελείωναν τα αξιόλογα κείμενά τους με τα προβλεπόμενα τοιτάτα και τις απαραίτητες ύμνολογίες.

6. [Σημ. του 1990] Τα λόγια αυτά γράφτηκαν τό φθινόπωρο του 1980. Ήταν η περίοδος του Μπρέζνιεφ, όχι μόνο «μεγάλου πολιτικού», αλλά και στρατηλάτη και λογοτέχνη. Σήμερα η περίοδος εκείνη χαρακτηρίζεται ως περίοδος στασιμότητας, ως η περίοδος που προετοίμασε τη σημερινή κρίση που την κοσμούν όσα σκάνδαλα και διαφθορά αποκαλύφθηκαν με την περεστρόικα. Για τους τότε ύμνητές του Μπρέζνιεφ –άλλοδαπούς και ήμεδαπούς– μοναδικός υπεύθυνος είναι ο Μπρέζνιεφ. Η τότε αλήθεια μεταμορφώθηκε

σε σφάλμα: οί μόνοι που δέν έσφαλλαν είναι οί τότε ύμνητές – Σοβιετικοί και οί της καθ' ήμιας 'Ανατολής. Για τους «μέν» και για τους «δέ», η σοβιετική ήγεσία έχει πάντοτε δίκαιο – ώστόσο αλλάζει μέ πραξικόπημα ή μέ φυσικό θάνατο.

7. Η αντίληψη αυτή συμπληρωνόταν από την έξίσου άπλοϊκή άποψη κατά την όποία οί ένδογενείς αντιθέσεις του καπιταλισμού θά έμπόδιζαν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων – έξου άφενός η τεχνολογική του «καθυστέρηση» και άφετέρου η επανάσταση, ως λύση της αντίθεσης. Η ιστορία διέψευσε και αυτά τά ιδεολογήματα. Άς επιμείνουμε σ' αυτό τό σημείο. Η άναρχική ανάπτυξη του καπιταλισμού, τό προσωρινό ξεπέραςμα των κρίσεων του μέ την περιοδική καταστροφή των παραγωγικών δυνάμεων κλπ. επιβεβαίωσαν τίς αναλύσεις του Μάρξ. Άλλά από τίς κρίσεις ό καπιταλισμός επαναστατικοποιεί την τεχνολογία και τίς δυνάμεις της παραγωγής. Η κρίση ή ανάπτυξη του μονοπωλιακού καπιταλισμού, οί κρίσεις του, ή καπιταλιστική διεθνοποίηση της παραγωγής και οί ένδογενείς άντινομίες αυτής της ιστορικής διαδικασίας, επιβεβαίωσαν τίς αναλύσεις του Λένιν. Αυτό που διαψεύστηκε ήταν η άπλοϊκή, γραμμική, καταστροφολογική αντίληψη της πορείας του καπιταλισμού, και η αντίστοιχα άπλοϊκή αισιοδοξία για την πορεία του σοσιαλισμού και της παγκόσμιας επανάστασης. Ως προς αυτό τό δεύτερο, πρέπει νά τονιστεί ότι τό συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και άυταρχικό μοντέλο ανάπτυξης, που λιγότερο ή περισσότερο διαμορφώθηκε στίς χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», έστω και άν για μία περίοδο λειτούργησε θετικά (άλλά μέ φοβερές θυσίες και αντιθέσεις), μπήκε τελικά έμπόδιο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Στην περίπτωση αυτή τό πολιτικό και νομικό έποικοδόμημα, άντί νά άποτελεί καταλύτη για την ανάπτυξη

τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀποτέλεσε τήν κύρια αἰτία τῆς σημερινῆς τεχνολογικῆς καί οἰκονομικῆς καθυστέρησης.

8. L. ALTHUSSER, *Réponse à John Lewis*, op.cit., σσ. 93-94.

9. Γιά τήν οἰκονομική καί κοινωνική κατάσταση στίς σοσιαλιστικές χῶρες, βλ. π.χ. E. MARQUIT, *The Socialist Countries*, «Marxist Educ. Press», Μίννεαπολίς 1978. Πάντως τά νεότερα δεδομένα, ἔστω καί ἑλλιπή, καταρρίπτουν καί τό μῦθο τῆς τεχνολογικῆς καί οἰκονομικῆς ἀνωτερότητας τῶν χωρῶν τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Οἱ χῶρες αὐτές ὑστεροῦν οἰκονομικά καί τεχνολογικά ὡς πρός τίς χῶρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Καί οἱ αἰτίες εἶναι ἀφενός ἱστορικές καί ἀφετέρου σχετίζονται –ὅπως σημειώσαμε– μέ τό συγκεντρωτικό-αὐταρχικό μοντέλο ἀνάπτυξης πού κυριάρχησε σ' αὐτές τίς χῶρες. Ἐξάλλου ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει μέ θυελλώδη τρόπο τίς παραγωγικές δυνάμεις του μέσα ἀπό μιά διαδικασία φθορᾶς καί ἀνυσυγκρότησης.

10. "Ὅποιος ἀμφιδάλλει ἄς δεῖ τά σχετικά μέ ἐπαίνους, βραβεῖα ἢ ...νεκρολογίες ἐργατῶν στό σοσιαλιστικό τύπο, καί τότε θά πειστεῖ γιά τήν πατερναλιστική-μικροαστική ἠθική πού κρύβεται κάτω ἀπό τίς «κόκκινες σημαῖες τῶν οἰκοδόμων τοῦ σοσιαλισμοῦ».

11. Εἶναι γνωστή ἡ εἰκόνα τῶν Σοβιετικῶν ἐπισήμων, στρατηγῶν, ἡρώων κλπ. μέ τό στήθος γεμάτο παράσημα. Ὁ ἴδιος ὁ Μπρέζνιεφ εἶχε φροντίσει νά τοῦ δοθοῦν τά πιό σημαντικά. Τώρα, λέει, θά μειώσουν τήν παραγωγή καί, ἀντίστοιχα, τή διάθεση.

12. Λέγεται ὅτι τά ἀξιώματα δέν εἶναι κληρονομικά. Τυπικά, βεβαίως δέν εἶναι. Δέστε ὅμως τήν καριέρα τῶν γιῶν καί τῶν γαμπρῶν τῶν ἡγετῶν. Δέστε –πράγμα ὄντως κάπως δύσκολο– τήν καριέρα τῶν παιδιῶν τῶν στελεχῶν

πού ἀναδεικνύονται μέσα ἀπό προνομιακές σχέσεις. Ἀκραία περίπτωση: ἡ οἰκογένεια τοῦ προλετάρου Τσαουσέσκου, ἀλλά καί τοῦ ἀείμνηστου Λεονίντ Μπρέζνιεφ.

13. Ἡ ἐκκαθάριση τῶν ἡγετῶν ἦταν πάντα δύσκολη (ἐξάφραση: ὁ Χρουτσόφ). Τό ἔργο τό ἀναλάμβανε ὁ Χάρος. Καί τότε, «ὄρουός πεσοῦσης», ἀκολουθοῦσε ἡ δεύτερη φάση: Ὁ ἐκλιπών ἦταν ὁ μόνος ὑπεύθυνος γιά τά λάθη ἢ γιά τά ἐγκλήματα. Αὐτό συνέβη καί μέ τόν Στάλιν καί μέ τόν Χρουτσόφ καί μέ τόν Μπρέζνιεφ, καί πρόσφατα μέ τόν Χόνεκερ, τόν Ζίφκοφ καί τόν Τσαουσέσκου.

14. Ὁ Brecht ἔγραφε τό 1953 μέ πικρία, διαπιστώνοντας αὐτά τά φαινόμενα τοῦ κρατισμοῦ καί τήν οἰκοδόμησιν τοῦ «σοσιαλισμοῦ» χωρίς τίς συλλογικές ἐπιλογές καί ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ:

"Ἦξερα ὅτι πολιτεῖες χτίστηκαν.

Δέν πῆγα σέ καμιά.

Θέμα στατιστικῆς, εἶπα,

ὄχι Ἱστορίας.

Τί νόημα ἔχουνε πολιτεῖες χτισμένες

δίχως τή σοφία τοῦ λαοῦ;

Καί τήν ἴδια ἐποχή (μετά τίς ἐξεγέρσεις) ὁ Brecht ἔγραφε γιά τήν κυβέρνησιν πού μπροστά στήν λαϊκή ἐξέγερση δέν εἶχε παρά νά διαλέξει ἕναν ἄλλο λαό.

15. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τά περισσότερα ἀντιπολιτευτικά κινήματα στίς σοσιαλιστικές χῶρες ἔχουν δεξιό, φιλελεύθερο ἢ καθαρά ἀντισοσιαλιστικό καί μυστικιστικό χαρακτήρα. Ὁ Σολζενίτσιν εἶναι μιά ἀκραία, ἀλλά καθόλου μοναδική περίπτωση.

16. [Σημ. τοῦ 1990] Πέρασαν δέκα χρόνια ἀπό τότε πού γράφονταν τά παραπάνω. Σήμερα, στά πλαίσια τῆς λεγόμενης ἀναδόμησης καί τῆς διαφάνειας, γίνεται τολμηρή καί ἐνίοτε ἀκραία καί μονόπλευρη κριτική στά σφάλματα

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 12. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

καί στίς στρεβλώσεις τοῡ πρελθόντος. Ἐντούτοις, κάνει καί πάλι ἐντύπωση ἡ περιπτωσιολογία καί ἡ ἀπουσία θεωρητικῆς διερεύνησης τῶν αἰτίων πού ὀδήγησαν στή σημερινή κατάσταση. Ἐπίσης ἕνα ἄλλο θέμα-ταμπού ἀφορᾶ τὰ οἰκονομικά πρόνομια τοῦ ἡγετικοῦ στρώματος. Ἀπό τούς λίγους πού τόλμησαν νά τό θέσουν ἦταν καί ὁ κατά τὰ ἄλλα ἀφερέγγυος Γιέλτσιν.

17. Σέ γράμμα τοῡ πρὸς τόν J. Bloch ὁ Ἐνγκελς ἔγραφε σχετικά (1890):

Κατά τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ὁ ἀποφασιστικός παράγοντας εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ παραγωγή καί ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ οἰκονομική κατάσταση εἶναι ἡ βάση, ἀλλά τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἐποικοδομήματος –οἱ πολιτικές μορφές τῆς πάλης τῶν τάξεων καί τὰ ἀποτελέσματά τους, οἱ θεσμοί πού ἐπιβλήθηκαν ἀπό τή νικηφόρα τάξη κλπ., οἱ μορφές δικαίου, ἀκόμα καί ἡ ἀντανάκλαση ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγῶνων στό μυαλό τῶν ἀτόμων πού μετέχουν– ἐπιδρῶν ἐπίσης στήν πορεία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί σέ πολλές περιπτώσεις καθορίζουν κυριαρχικά τή μορφή τους (MARX- ENGELS, *Etudes philosophiques*, «Éd. Sociales», Paris 1961, σ. 154).

18. Σήμερα, ὡς γνωστόν, ἡ κριτική εἶναι περισσότερο ἐλεύθερη καί τολμηρή, κι ἐνίοτε ὀδηγεῖται σέ μονόπλευρες καί μηδενιστικές ἐκτιμήσεις. Ὡστόσο φαίνεται ὅτι ἡ προσωπολατρία μέ τήν πιά ἀρνητική ἔννοια δέ λείπει ἀποσυρθεῖ ἀπό τό προσκήνιο: τήν εὐθύνη γιά τὰ σημερινά κακά τήν ἔχουν πάντα οἱ χτεσινοί ἡγέτες. Ἐτσι οἱ σημερινοί βγαίνουν ἀθῶοι, ἀδιάφθοροι, ἀμέτοχοι στό χθές, ἐγγυητές τῆς σημερινῆς ὀρθῆς γραμμῆς. Μέχρι αὔριο, βλέπουμε.

19. L. ALTHUSSER, op.cit., σ. 81.

20. Καί φυσικά ἡ ὑπερτίμηση τοῦ οἰκονομικοῦ δέν ὀδήγησε, καί δέ μποροῦσε νά ὀδηγήσει, στήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας. Ὄδηγησε

στή στασιμότητα, στίς ἐλλείψεις καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, στήν τεχνολογική καθυστέρηση καί στήν κρίση. Οἱ αἰτίες τῆς σημερινῆς κατάστασης εἶναι βασικά πολιτικές. Σέ τελευταία ἀνάλυση ἀνάγονται στήν ἀποξένωση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπό τήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ.

21. K. MARX, *Contribution...*, op.cit., σ. 174.

22. Μετά τίς ἀποκαλύψεις πού συνδέονται μέ τήν ἀναδόμηση, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ προσωπολατρία συνεχίστηκε καί ἐπί Χρουτσόφ καί ἐπί Μπρέζνιεφ, ἀλλά χωρίς τίς φανερές καί μαζικές μορφές τρομοκρατίας. Ἡ προσωπολατρία, ἀνώτερη μορφή προνομίων τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος, συνδέθηκε μέ τό ἀνεξέλεγκτο τῆς ἐξουσίας, μέ τὰ προνόμια καί μέ τή διαφθορά μέρους (μικροῦ, μεγάλου ἢ πόσου, δέν γνωρίζουμε) τοῦ προνομιοῦχου στρώματος.

23. Συνέπεια: τὰ «κρυσιακά φαινόμενα» (Γκορμπατσόφ) ἢ, ὀρθότερα, ἡ κρίση τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας καί τῶν ἄλλων σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν, πού ἔχει τίς ρίζες τῆς στή λεγόμενη σταλινική περίοδο, ἀλλά πού ὄριμασε στήν περίοδο μετά τό 20. Συνέδριο, ὡς παράγωγο τῶν ἄλυτων ἀντιθέσεων αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν.

24. Γιά μιά κριτική τῆς Νέας Ἀριστερᾶς ἀπό τή σοβιετική ἄποψη, βλ. E. BATALOV, *Philosophie de la Révolte*, «Progrès», Moscou 1976, καί τό συλλογικό *Marxism and New Left Ideologies*, «Studies in Marxism», ἀρ. 1, Mineapolis 1977.

25. Αὐτό ἀκριβῶς ἄρχισε νά γίνεται τὰ τελευταία χρόνια. Ἡ προσέγγιση Σοβιετικῆς Ἐνωσης καί Κίνας εἶναι ἕνα θετικό φαινόμενο πού θά ἐπηρεάσει τήν παγκόσμια πολιτική. Ἀλλά εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ προσέγγιση θεμελιώνεται σέ σημερινές, κρίσιμες ἀνάγκες, ἐνῶ καμία ἀπό τίς δύο πλευρές δέν μιλά γιά τὰ αἷτια τῆς παλαιότερης διαμάχης. Ἐπίσης εἶναι

χαρακτηριστική ή σχεδόν ουδέτερη θέση της Σ.Ε. απέναντι στη σφαγή του Πεκίνου και ή απουσία όποιασδήποτε θεωρητικής ανάλυσης των αντιθέσεων της σημερινής κινέζικης κοινωνίας. Τέλος ό ακήρυκτος πόλεμος συνεχίζεται, μέσω των Έρυθρών Κμέρ, στην Καμπότζη.

26. Μερικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα από άρθρα και λόγους της ηγεσίας της Πολωνίας: «Βαθιά πολιτική κρίση», «Πρίν απ' όλα, κρίση πολιτικοοικονομική», «Ό λαός έχει κουραστεί από τά θάσανα της καθημερινής ζωής», «Ανάγκη για πιο ισότιμη κατανομή του εθνικού εισοδήματος», «Η κρίση αφορά τίς σχέσεις ανάμεσα στό κράτος και τούς πολίτες, ανάμεσα στό κόμμα και τήν εργατική τάξη», «Χρειάζεται περισσότερη δημοκρατία», «Έχουμε ανάγκη από ένα συμβόλαιο ανάμεσα στην έξουσία και τήν κοινωνία», «Τό Κόμμα έχασε τήν εμπιστοσύνη του λαού και πρέπει νά τήν ξανακερδίσει», «Τά λάθη και ή έξαγορά, ή σπεκουλάτσια, ή διαφθορά, τό κυνηγητό του συναλλάγματος επέτειναν τίς δυσκολίες», «Ό τρόπος διοίκησης χαρακτηριζόταν από τόν έτσιθελισμό και τήν περιφρόνηση της κοινής γνώμης», «Η κρίση είναι μαζική εργατική διαμαρτυρία, όχι κατά της λαϊκής έξουσίας, αλλά κατά των κακών μεθόδων πού χρησιμοποιήθηκαν' όχι κατά του κόμματος, αλλά κατά των λαθών του». (Βλ. ελληνικές έφημερίδες και κυρίως τό *Ριζοσπάστη* εκείνης της περιόδου. Οί προηγούμενες φράσεις αφορούν τά γεγονότα των αρχών της δεκαετίας του '80).

27. [Σημ. του 1990] Από τότε (1980) μέχρι σήμερα έγιναν βήματα προς τήν κατεύθυνση της δημοκρατικοποίησης (;) του Κόμματος, του Κράτους και της Κοινωνίας. Βήματα άτολμα και αντιφατικά, προϊόντα ύποχωρήσεων, βήματα πού δέν όδήγησαν στην έξουσία της εργατικής τάξης: στην *ε ρ γ α τ ι κ ή δ η μ ο -*

κ ρ α τ ί α. Η κρίση και ή πίεση των αντισοσιαλιστικών στοιχείων ενίσχυσαν τίς «φιλελεύθερες» τάσεις και τήν πορεία προς τόν πολυκομματισμό. Δέκα χρόνια μετά τό ξέσπασμα της κρίσης, ή κατάσταση στην Πολωνία δέν έχει σταθεροποιηθεί. Καί όσο ή επαναστατική διέξοδος θά είναι αδύνατη, ή κατολίσθηση προς νόθες, δεξιές λύσεις θά είναι ή πιο πιθανή κίνηση. Ήδη ή προοπτική νά χάσει τό κόμμα τήν έξουσία ήταν όρατή – αυτή τή δυνατότητα τήν αναγνώρισε ό ίδιος ό Γιαρουζέλσκι. Η πολωνική κρίση δέν θά λυνόταν βέβαια μέ τήν *κ α τ ά ρ γ η σ η* των κομμάτων και του ανεξάρτητου συνδικάτου. Γιατί ή ύπαρξη κομμάτων σημαίνει τήν ύπαρξη *α ν τ ι θ έ σ ε ω ν* στό κοινωνικό σώμα. Τά κόμματα όμως δέν καταργούνται μέ διατάγματα. Μαζί μέ τό κομμουνιστικό κόμμα ή πρίν απ' αυτό άτροφούν και έξαφανίζονται στην πορεία της έξάλειψης των ταξικών αντιθέσεων και της ένοποίησης της κοινωνίας. Άλλά στην περίπτωση της Πολωνίας τά άστικά και τ' άλλα κόμματα ενισχύθηκαν έξαιτίας των άλυτων αντιθέσεων. Μία ανάλογη διαδικασία πραγματοποιήθηκε έξάλλου και στην Ούγγαρία.

Η καπιταλιστική παλινόρθωση είναι πλέον βέβαιη για τίς δύο αυτές χώρες – και όχι μόνον αυτές. Μόνο πού στην Ούγγαρία τήν πρωτοβουλία τήν είχε τό ίδιο τό άστικοποιημένο τμήμα της γραφειοκρατίας, τό όποιο άποκομμουνιστικοποιήθηκε, για νά ένταχθεί πιο εύκολα στην νέα πραγματικότητα.

28. L. ATLHUSSEK, *op.cit.*, σσ. 79-80.

29. Όλοι οί σημαντικοί φιλόσοφοι έκαναν πολιτική στό χώρο της θεωρίας και μέσα από τή θεωρία. Συχνά έκαναν κι άπευθείας πολιτική. Άς θυμηθούμε τούς Ίωνες, πού ήταν όλοι κοινωνικοί παράγοντες, τόν Πυθαγόρα, τό Δημόκριτο και τόν Επίκουρο, τό Σωκράτη και

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 12. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

τόν Πλάτωνα, τόν Ἀριστοτέλη καί τούς σοφιστές. Στά νεότερα χρόνια πολιτική ἔκαναν μέσα ἀπό τή φιλοσοφία καί φιλοσοφία μέσα ἀπό τήν πολιτική καί ὁ Σπinoza καί ὁ Καρτέσιος καί ὁ Leibniz καί οἱ Ἕλληνοι ἐμπειριστές καί οἱ Γάλλοι διαφωτιστές καί ὁ Kant καί ὁ Hegel καί ὁ Fichte. Ἀκόμα κι οἱ νεότεροι θετικιστές ἔκαναν πολιτική, καί προπαντός οἱ ὑπαρξιστές καί

οἱ περσοναλιστές. Οἱ μαρξιστές ἔχουν συνείδηση τοῦ πολιτικοῦ ρόλου τῆς φιλοσοφίας καί τῆς φιλοσοφικῆς διάστασης τῆς πολιτικῆς. Θεωροῦν λοιπόν ὀργανική τή σχέση φιλοσοφίας καί πολιτικῆς, τή λαμβάνουν σταθερά πάντοτε ὑπόψη τους καί οὐδέποτε τήν ἀποκρύπτουν φανταζόμενοι ὅτι κινοῦνται ἀπό τό πάθος τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ